

Recenzja rozprawy doktorskiej mgr Grażyny Gramzy pt. *Kulturalno-edukacyjna aktywność środowisk polonijnych w Holandii w latach 1989-2019*, przygotowanej pod kierunkiem dr. hab. Justyny Gulczyńskiej, prof. UAM

Recenzowana praca jest przykładem monografii historyczno-pedagogicznej, przygotowanej przede wszystkim przy wykorzystaniu analizy dokumentów (źródeł) zastanych i wywołanych. W tego typu przypadkach szczególnie istotny jest zakres przeprowadzonych kwerend, różnorodność pozyskanych materiałów oraz poziom uszczegółowienia analiz. Kwerendy archiwalne mgr Grażyny Gramzy objęły dokumentację następujących instytucji: Forum Polskich Szkół w Holandii, Szkolnego Punktu Konsultacyjnego przy Ambasadzie RP w Hadze (obecnie Szkoły Polskiej w Hadze), Polsko-Niderlandzkiego Stowarzyszenia Kulturalnego w Holandii oraz Fundacji „Scena Polska” w Holandii. Autorka uwzględniła ponadto materiały przechowywane w Muzeum Dyplomacji i Uchodźstwa Polskiego Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy, Kamer van Koophandel w Królestwie Niderlandów, Archiwum Archidiecezjalnego w Gnieźnie, Archiwum Centralnego Ośrodka Duszpasterstwa Emigracyjnego w Rzymie oraz Archiwum Akt Nowych w Warszawie. Przeprowadziła również kwerendy w zbiorach Biblioteki Towarzystwa Chrystusowego dla Polonii Zagranicznej im. ks. Jana Jabłońskiego TChr w Poznaniu oraz w zbiorach Biblioteki Narodowej w Warszawie. Korzystała też z dostępnych on-line archiwów organizacji polonijnych oraz archiwów prywatnych (założycielki i kierowniczkę szkoły polonijnej w Lejdzie Stanisławy Bąk-Matysiewicz).

Warto zwrócić uwagę na to, że podczas analizowania materiałów archiwalnych Forum Polskich Szkół w Holandii Autorka dysertacji uporządkowała i opisała zbiory fotograficzne wchodzące w skład spuścizny Forum.

W badaniach uwzględniono ponadto raporty i badania zarówno instytucji polskich, przede wszystkim Głównego Urzędu Statystycznego, Ministerstwa Spraw Zagranicznych, jak i holenderskich: Instytutu Badań Społecznych oraz Centralnego Biura Statystycznego. Autorka sięgnęła także do literatury pięknej obejmującej zbiory felietonów oraz osobiste historie polskich migrantów.

Badanie materiałów źródłowych objęło także 10 tytułów czasopism polonijnych wydawanych w Królestwie Niderlandów oraz 189 stron internetowych polskich i polonijnych szkół w Holandii, instytucji i organizacji świadczących pomoc polskim migrantom w Królestwie Niderlandów, parafii rzymskokatolickich w Holandii oraz organizacji polonijnych o charakterze kulturalnym i edukacyjnym. Jak podkreśla Autorka ten typ źródeł okazał się niezwykle przydatny w okresie pandemii, gdy ze względu na obostrzenia sanitarne bezpośredni dostęp do bibliotek i archiwów nie był możliwy. Korzystanie z tej formy źródeł niesło też jednak pewne ograniczenia związane z aktualizowaniem zamieszczanych tam materiałów i jednoczesnym usuwaniem wpisów o charakterze archiwalnym.

W pracy wykorzystano także źródła multimedialne w postaci nagrań programów telewizyjnych, filmów z serwisów YouTube czy serwisów społecznościowych np. Facebooka. Autorka wykorzystwała ponadto źródła wywołane w postaci wywiadów, szkoda tylko, że nie zamieściła ich szczegółowego zestawienia w ogólnie niezwykle starannie przygotowanej bibliografii, wymieniła jednak wszystkie osoby z którymi rozmawiała we *Wstępie*. Była to spora grupa – łącznie 32 osoby.

Warto także podkreślić, że Autorka mogła także odwoływać się do własnych doświadczeń gdyż przez 15 lat była nauczycielką polonijną, pełniła również obowiązki kierownika Szkolnego Punktu Konsultacyjnego przy Ambasadzie RP w Hadze w latach 2009-2017. Uczestniczyła ponadto w wielu projektach polonijnych oraz pracowała w redakcjach kwartalników „Scena Polska” oraz „Biuletyn PNKV”. Tego typu sytuacja stwarza zarówno pozytywne możliwości poszerzenia zakresu analiz czy formułowanych wniosków, jak i zagrożenia związane ze zbyt emocjonalnym podejściem do opisywanych zjawisk, utratą zdolności do obiektywnej ich oceny. W przypadku recenzowanej pracy Autorce udało się jednocześnie uniknąć owych zagrożeń oraz umiejętnie wykorzystać własne doświadczenia biograficzne i zawodowe, co przełożyło się na wielowątkowe i pogłębione analizy kulturalno-edukacyjnej aktywności środowisk polonijnych w Holandii w latach 1989-2019.

W świetle powyższych rozważań należy stwierdzić, że mgr Grażyna Gramza uwzględniła w swoich kwerendach materiały źródłowe różnorodnych instytucji działających nie tylko w Holandii ale też w Polsce, badania objęły zarówno tradycyjne dokumenty przechowywane w archiwach zakładowych, jak i archiwalia dostępne on-line czy archiwa prywatne. Jednocześnie obok oficjalnych źródeł dokumentowych pojawiła się także literatura piękna czy źródła ikonograficzne i multimedialne a także źródła wywołane (wywiady). Baza źródłowa pracy jest więc niezwykle szeroka i różnorodna. Autorka pracy przeprowadziła rzetelne i szczegółowe kwerendy obejmujące obszerny i zróżnicowany materiał.

Ramy chronologiczne pracy obejmują okres trzydziestu lat, od roku 1989 do 2019. Jest to pierwsza próba całościowego przedstawienia kulturalno-edukacyjnej aktywności niderlandzkich środowisk polonijnych. Należy podkreślić, że Autorka wyczerpująco przedstawiła dotychczasowy stan badań nad Polonią w Niderlandach uwzględniając zarówno publikacje w języku polskim, jak i obcojęzyczne. Można oczywiście dyskutować nad decyzją Autorki, by datą zamykającą uczynić rok 2019 a nie 2022 – co dawało możliwość uwzględnienia również kontekstu pandemii COVID 19. Jednak wybrany tutaj okres 30 lat jest w pełni reprezentatywny, pozwala już na formułowanie szerszych wniosków, a liczba uwzględnionych przez Autorkę instytucji i inicjatyw jest tak znaczna, że można podejrzewać, iż wprowadzenie tego kontekstu znacznie poszerzyłoby ramy pracy- jest to zatem być może pewien pomysł na kontynuację tych badań.

Jak pisze Autorka we Wstępie „*Celem badań było przedstawienie kulturalno-edukacyjnej aktywności środowisk polonijnych w Holandii w ostatnich trzydziestu latach oraz próba uchwycenia zmian, jakie zaszły w środowisku polonijnym po przystąpieniu do UE w 2004 roku*”. Główny problem badawczy sformułowano następująco: „*Jaka była, jak przebiegała aktywność środowisk polonijnych w Holandii w latach 1989-2019 w przestrzeni kulturalnej i edukacyjnej*”. We Wstępie szczegółowo wyjaśniono stosowane w pracy pojęcia emigracji, migracji, Polonii, Polonii w Niderlandach oraz organizacji polonijnych czy Królestwa Niderlandów i ich zakres znaczeniowy. Jest to niezwykle ważne a niestety ostatnio nie zawsze spotykane w rozprawach doktorskich, tym bardziej zasługuje na podkreślenie.

Struktura pracy jest logiczna i poprawna. Składa się ona z 6 rozdziałów. Rozdział pierwszy pt. *Polacy w Królestwie Niderlandów – historia kontaktów na przestrzeni wieków* obejmuje całościowe przedstawienie wzajemnych kontaktów od okresu średniowiecza, przez czasy nowożytne, wiek XIX, okres międzywojenny aż po okres powojenny, po zakończeniu II wojny światowej. Autorka w sposób syntetyczny przedstawiła to złożone zagadnienie.

W rozdziale drugim pt. *Polacy w Królestwie Niderlandów – życie na emigracji (1989-2019)* Autorka uwzględniła zagadnienia potencjału demograficznego, aktywności zawodowej i sytuacji ekonomicznej Polaków, ich warunków życia i perspektyw na przyszłość. Skupiła się także na problemach dzieci i młodzieży związanych z dorastaniem w warunkach emigracyjnych, wizerunku Polaków w prasie i mediach niderlandzkich oraz możliwościach otrzymania pomocy socjalno-prawnej i networkingowej ze strony organizacji polonijnych i polskich działających na terenie Królestwa Niderlandów.

Rozdział trzeci dotyczy *Roli Kościoła rzymskokatolickiego w podtrzymywaniu tradycji religijnych i narodowych wśród Polonii w Królestwie Niderlandów*. Autorka

wyróżniła tutaj 3 okresy: początki tej działalności od okresu międzywojennego do zakończenia II wojny światowej, okres działalności zorganizowanej od 1947 roku do 1989 i ostatni okres obejmujący lata 1989 - 2019. Zwróciła uwagę na możliwości i ograniczenia tej aktywności, wskazała na najważniejsze przemiany zachodzące w tym obszarze na przestrzeni stu lat i ich różnorakie uwarunkowania.

Rozdział czwarty obejmuje prezentację *Szkół polonijnych i szkolnych punktów konsultacyjnych przy Ambasadzie RP w Hadze i ich roli w edukacji i wychowaniu dzieci i młodzieży polonijnej*. W podrozdziale 4.1. przedstawiono *Początki edukacji polonijnej w Królestwie Niderlandów* od pierwszych tego typu inicjatyw pod koniec lat 20. XX wieku - kursów językowych i szkoły polskiej im. Sw. Stanisława, przez inicjatywy podejmowane po zakończeniu II wojny światowej oraz okres stagnacji w tym obszarze przypadający na lata 60. i 70. XX wieku, po ożywienie tych inicjatyw związane z migrantami politycznymi przełomu lat 70. i 80. XX wieku oraz zwiększającym się udziałem kobiet wśród holenderskiej Polonii.

W podrozdziale 4.2. zawarto natomiast szczegółową charakterystykę placówek uruchomionych po 1989 roku, a właściwie już od roku 1988, gdyż wtedy powstała szkoła w Eindhoven. Poszczególne szkoły zostały opisane na podstawie analiz materiałów źródłowych oraz wywiadów z ich założycielami i nauczycielami. Grażyna Gramza zwróciła uwagę na specyfikę funkcjonowania polskich szkół w Holandii, które często, jak szkoła polonijna w Bredzie (od 2013 roku nosząca imię Kornela Makuszyńskiego) były utrzymywane przez rodziców, a nauczyciele pracowali w nich na zasadach wolontariatu. Autorka skupiła się na okolicznościach powstania placówek, różnorodnych motywach towarzyszących ich założycielom, stosowanych tam programach nauczania i podręcznikach a także dodatkowej ofercie edukacyjnej np. kursach dla dorosłych. Omówiła także udział szkół w życiu lokalnych społeczności, akcjach charytatywnych, projektach kulturalnych oraz ich kontakty z placówkami oświatowymi w Polsce oraz w Holandii (np. z Wydziałem Sławistyki Uniwersytetu Amsterdamskiego).

W podrozdziale 4.3. Autorka omówiła pracę *Forum Polskich Szkół w Holandii jako krzewicieli polonijnej aktywności*. Po przedstawieniu genezy tego Forum skupiła się na ukazaniu zakresu i kierunku podejmowanych przez jego członków prac na rzecz „pielęgnowania i krzewienia języka, kultury i tradycji polskich” (s. 192). Objęły one m.in. szkolenia nauczycieli, doradztwo i pomoc w zakupie odpowiednich podręczników szkolnych, współpracę z wieloma instytucjami (w tym z Uniwersytetem Jagiellońskim w Krakowie czy Uniwersytetem im. Adama Mickiewicza w Poznaniu) oraz działania w kierunku uzyskania

trwałych podstaw finansowania polskich szkół, co ostatecznie doprowadziło do przekształcenia większości z nich w fundacje. W 2019 roku Forum skupiało już 21 polonijnych placówek oświatowych, gdy w momencie jego powstania w 1995 roku było ich zaledwie siedem. Autorka uwzględniła także takie formy działalności Forum jak organizowany od roku 2000 Festiwal Polskiej Poezji dla Dzieci „Wierszowisko” oraz połączony z nim od 2006 roku Wierszowiskowy konkurs plastyczny czy Polonijny Dzień Dwujęzyczności obchodzony od 2016 roku.

W ostatnim podrozdziale (4.4) tej części pracy przedstawiono Szkolne Punkty Konsultacyjne przy Ambasadzie RP w Hadze, w Hadze funkcjonujący od 1995 roku i drugi z siedzibą w Brunssum, które obecnie zostały przekształcone w Szkoły Polskie przy Ambasadzie RP w Hadze, oraz projekty edukacyjne i inne formy nauczania dla dzieci i młodzieży polonijnej. Warto w tym miejscu raz jeszcze podkreślić, że Autorka recenzowanej pracy doktorskiej w latach 2009-2017 kierowała Szkolnym Punktem Konsultacyjnym w Hadze. Był to okres gdy m.in. placówka organizowała konferencje z cyklu „Zrozumieć dwujęzyczność” przeznaczone dla nauczycieli pracujących z polskimi uczniami. Zapewne także w oparciu o własne doświadczenia z pracy w tej placówce Doktorantka sformułowała wnioski dotyczące koniecznych kierunków zmian funkcjonowania tego typu szkół.

Wśród projektów edukacyjnych i innych form nauczania dla dzieci i młodzieży polonijnej wskazała m.in. projekt Młody Ambasador Polski, Polską Akademię Dzieci w Holandii oraz ofertę Ośrodka Rozwoju Polskiej Edukacji za Granicą w Warszawie (obejmującej m.in. udział w lekcjach szkół internetowych czy naukę na odległość w wybranych polskich szkołach). Jednak co podkreśla Autorka, pomimo wielu różnorodnych inicjatyw i projektów, tylko niewielki procent zamieszkujących w Holandii Polaków poniżej 18 roku życia jest objęty nauką języka polskiego.

W rozdziale piątym Autorka przybliżyła *Organizacje i stowarzyszenia artystyczno-kulturalne oraz ich rolę w popularyzacji i promowaniu języka i kultury polskiej w Królestwie Niderlandów*. Przedstawiła polonijne organizacje działające w Limburgii, działalność organizacji kombatanckich, Polsko - Niderlandzkiego Stowarzyszenia Kulturalnego, Fundacji „Scena Polska”, polonijnych chórów i zespołów artystycznych oraz innych organizacji polonijnych.

Rozdział szósty dotyczy *Działalności wydawniczej organizacji polonijnych oraz roli portali internetowych w życiu współczesnej Polonii*, z wydzieleniem okresu przed i po 1989 roku. Autorka wskazała najważniejsze inicjatywy wydawnicze począwszy od lat 30. XX wieku, przedstawiła ich pomysłodawców, związki z poszczególnymi instytucjami i

organizacjami polonijnymi, nakład, zasięg oraz charakter i zakres poruszanej na ich łamach problematyki. Zwróciła także uwagę na ich zróżnicowaną formę od czasopism, przez biuletyny informacyjne czy dyskusyjne po wydawane przez konkretne instytucje i organizacje, w tym także np. konkretne parafie czy stronnictwa polityczne, broszury i ulotki. Podkreśliła zwłaszcza te założenia poszczególnych wydawnictw które odróżniały je od pozostałych np. unikanie tematów politycznych czy brak informacji dotyczących Polonii holenderskiej, konkretna grupa odbiorców (np. górnicy) czy wydawania także niderlandzkiej wersji. Do roku 1989 omówiła łącznie 22 wydawnictwa, zwracając też uwagę na ich stopniowe przekształcenia, ewolucję i antykomunistyczny charakter.

W odniesieniu do wydawnictw po 1989 roku Autorka zauważyła przede wszystkim dostosowanie profilu tych wydawnictw do zdecydowanie szerszego grona odbiorców. Szczegółowo przedstawiła m.in. „Biuletyn Polsko-Niderlandzkiego Stowarzyszenia Kulturalnego”, na podstawie wnikliwych analiz zawartości poszczególnych numerów tego periodyku oraz wywiadów przeprowadzonych z jego redaktorem naczelnym a jednocześnie skarbnikiem Stowarzyszenia. Warto podkreślić, że w tej części pracy Grażyna Gramza mogła też odwoływać się do własnych doświadczeń - jej teksty także ukazywały się bowiem na łamach „Biuletynu”. Wiele miejsca poświęciła także kwartalnikowi „Scena Polska”, popularyzującemu dorobek polskiej kultury, zwłaszcza w obszarze filmu i teatru, przeprowadzając m.in. wywiad z prezeską wydającej go fundacji. W tej części pracy znalazły się także informacje o wydawnictwach Forum Polskich Szkół w Holandii oraz różnorodnych gazetkach szkolnych, m.in. prowadzonego przez autorkę dysertacji „Ostatniego Dzwonka”. Odwołała się także do wydawnictw, które przeszły znaczącą ewolucję pierwotnej formuły jak „Niedziela.nl”, która z lokalnej gazetki kościelnej przekształciła się w jeden z najchętniej czytanych przez członków niderlandzkiej Polonii tygodników, od 2016 r. publikowanego tylko w wersji on-line.

Autorka, uwzględniając procesy rozwoju i upowszechniania nowych technologii i form komunikacji nie pominęła także najważniejszych serwisów internetowych stworzonych z myślą o Polakach zamieszkujących w Holandii. Przedstawiła też różnorodne formy upamiętnienia historii żołnierzy polskich wyzwolających Holandię czy popularyzujących polskie osiągnięcia oświatowe i kulturalne. Warto podkreślić, że w swoich rozważaniach uwzględniła także polskich autorów mieszkających w Holandii, którzy podejmują w swoich książkach tematykę migracyjną. Podsumowując zawarte w tej części szczegółowe i udokumentowane źródłowo analizy Autorka zauważyła znaczące zmiany charakteru działalności wydawniczej niderlandzkiej Polonii po roku 1989. Przede wszystkim została ona

w znacznej mierze uniezależniona od podziałów politycznych i organizacyjnych a w szerszym zakresie skupiła się na roli i miejscu Polaków w zachodzących współcześnie w Europie przemianach społeczno-politycznych.

Prezentowane w tej części pracy treści uzupełnia starannie przygotowana przez Autorkę zbiorcza tabela wydawnictw z lat 1930-1989. Można było rozważyć przygotowanie takiej formy zestawienia także dla okresu 1989-2019.

W pracy zamieszczono łącznie 28 tabel, które uzupełniają prezentowane przez Autorkę treści. Treści zamieszczone w pracy uzupełnia ponadto 5 załączników: Lista cmentarzy z mogiłami polskich żołnierzy oraz polskich miejsc pamięci w Holandii; Referat wygłoszony przez Urszulę Zawdzińską na FORUM Oświaty Polonijnej w Pułtusk w dniach 23-27 lipca 1995 roku; wykaz Szkół polskich i polonijnych działających w Królestwie Niderlandów w 2019 roku; Zestawienie Przedstawień teatralnych, koncertów, recitali i kabaretów, które odbyły się w Królestwie Niderlandów z inicjatywy Fundacji „Scena Polska” w latach 1992-2019 oraz zestawienie Tytułów Filmów, które zaprezentowano w Królestwie Niderlandów z inicjatywy fundacji „Scena Polska” w latach 1995-2019.

Podsumowując zawarte w recenzji sugestie i uwagi należy podkreślić, że rozprawa mgr Grażyny Gramzy jest przykładem niezwykle rzetelnie i starannie opracowanej monografii podejmującej ważny temat społeczno-pedagogiczny. Uwzględniając fakt, że jest to pierwsze tego typu syntetyczne opracowanie tak istotnych zagadnień należy mieć nadzieję, że praca ta zostanie opublikowana i to nie tylko w wersji polskojęzycznej. Może ona bowiem stanowić cenne źródło wiedzy dla wszystkich osób zainteresowanych uczestnictwem czy organizowaniem aktywności kulturalno-edukacyjnej Polonii w Holandii oraz być punktem wyjścia dla dalszych badań uwzględniających np. perspektywę absolwentów szkół polonijnych, ich rodziców oraz wszystkich byłych i obecnych uczestników korzystających z tej bogatej oferty środowisk polonijnych ale też tych, którzy do tej pory jej unikali. Być może badania te podejmie Autorka recenzowanej rozprawy, która udowodniła już, że posiada wymagane w tym zakresie kwalifikacje naukowo-badawcze.

W konsekwencji stwierdzam, że rozprawa mgr Grażyny Gramzy spełnia ustawowe wymagania wobec prac na stopień doktora, wymienione w art. 13.1 ustawy o stopniach i tytule naukowym z dnia 14.03.2003 roku. Wnoszę o przyjęcie tej rozprawy, dopuszczenie Autorki do końcowych etapów przewodu doktorskiego i o nadanie mgr Grażynie Gramzie stopnia naukowego doktora nauk społecznych w dyscyplinie pedagogika.

Agnieszka Gramzy